

מבט אישי

מדינה במצור

למצור הממושך שבו נתונה ישראל יש השפעות מרחיקות לכת על הגיאוגרפיה היישובית שלה. בין היתר הוא אחראי להתרכזות האוכלוסייה במישור החוף ולהזנחת הפריפריה

נמל אשדוד ומטוס אל על (עיבוד מחשב) | אומנם המוצא החופשי דרך הים התיכון מערבה ודרך ים סוף דרומה באמצעות שיט ותעופה מקילים פסיכולוגית על תחושת המצור של הישראלי, אולם אין בכך משום שינוי מהותי בנוגע למשמעותו הפיזית והמרחבית

כדי למוטט את החומות של מקומות מבוזרים היו הצרים חופרים מתחתיהן ובכך מערערים את יציבותן או שהיו מנפצים אותן באילים או שהיו שופכים לצידין סוללות עפר כדי שישמשו בסיס להתקפה, או שהיו מקרבים אליהן מגדלים נעים שהקנו לצרים עמדות התקפה בגובה החומות. מהמגדלים היו מטילים גשרים אל ראש החומה כדי לעבור מעליה ולהסתער על היעד המבוצר. כמו כן השתמשו בימי קדם במכונות שונות להטלת אבנים (בליסטראות), חיצים ולפידים אל מחנות הנצורים. בלטה לעיתים לצד כל אלה גם פעילות הנדסית ופסיכולוגית. ריכוך פסיכולוגי של הנצורים הושג, בין היתר, באמצעות עינוי שבויים במתחם מול חומות העיר ובאמצעות השמעת איומים וקריאות לכניעה. השימוש בנשק חם בתקופות מאוחרות יותר חולל שינוי הדרגתי במלחמת המצור הן ברמה הטקטית והן ברמה האסטרטגית. החומות הזקופות לא יכלו יותר להגן על הנצורים. לכן הן הונמכו ובמקומן באו סוללות, עמדות מבוצרות, תעלות הגנה, מנהרות ומחילות. אז גם גדל המרחק בין הצרים לנצורים והוא הלך ועלה עם גידול הטווח של הנשק החם ובמיוחד של התותחים שאיפשרו הטלת מצור ממרחקים. תוצאתו של עימות צבאי בעת מצור אינה נגזרת רק מהמאזן הכמותי של המגן מול התוקף אלא גם מהשליטה הטופוגרפית. האסטרטגים מייחסים חשיבות רבה להיערכות ולשליטה של הכוחות על נקודות מפתח בשטח - גם בעידן הנשק המודרני.

אירועי מצור בארץ ישראל

בארץ ישראל היו מסעות מלחמה רבים שלוו במצור: שלמנאסר מלך אשור צר על שומרון במשך שלוש שנים, נבוכדנאצר מלך בבל צר על ירושלים במשך ארבעה חודשים, וטיטוס הרומי צר על ירושלים במשך חמישה חודשים עד שכבש אותה והחריבה. מצור ידוע נוסף הוא על מצדה בשנת 67 לספירה. מערכות מלוות במצור היו בזמן מסעות הצלב ולאחר מכן בעת מסע נפוליאון בארץ ישראל במאה ה־18. המצור המפורסם מכולם היה על עכו ב־1799.¹ היערכות למצור ארצי או לפחות למצור אזורי הייתה בארץ ישראל ב־1942, כאשר הכוחות

אלישע אפרת

פרופסור אמריטוס בחוג לגיאוגרפיה באוניברסיטת תל־אביב וחתן פרס ישראל לחקר הגיאוגרפיה לשנת 2007

לגורם הזמן הייתה חשיבות גדולה מאוד בעת הטלת המצור שכן הוא השפיע פסיכולוגית על הנצורים. ככל שהמצור נמשך זמן רב יותר והסיכוי לקבלת עזרה מבחוץ הלך ונגזר, כך התערערה רוחם של המגינים. לעיתים, כאשר הסתמן שהנצורים עומדים לקבל עזרה חיצונית, היו הצרים ממהרים לחתור להכרעה לפני שהכוחות החיצוניים יתקיפו אותם. בתולדות מלחמות המצור היו אף הסכמי כניעה של הנצורים שבהם הצד הצר קיבל לרשותו את השטח הנצור, אך איפשר לצד הנצור לשמור על כוחותיו.

לאחר תקופה קצרה שבה נראה היה שישראל מתחברת לשכנותיה היא חזרה להיות מבודדת במרחב עוין

מלאכת המצור בראייה היסטורית

הידע והמקורות על מלאכת המצור לקוחים, בין היתר, מהמקרא ומתגליות ארכיאולוגיות רבות בארץ ישראל ובמזרח התיכון. את אמנות המצור פיתחו האשורים ושיכללו לאחר מכן היוונים, הרומאים, הביזנטים והמונגולים. היא התפתחה משחר ההיסטוריה במקביל להתפתחותם של כלי הנשק ולשכלולם - החל מהשימוש באבן למטרות ירי, עבור דרך שימוש בעץ לבניית חומות וגשרים וכלה בשימוש בברזל ובפלדה לפיתוח כלי משחית. הטלת מצור במסגרת לחימה התנהלה לרוב בכמה שלבים שלעיתים חפפו או נבלעו זה בזה: ניתוק היעד מסביבתו למניעת תגבור וקבלת אספקה וגם לשם ריכוך פסיכולוגי של הנצורים, שבירת כושר הנצורים ורצונם להתנגד במקביל לערעור הביצורים והבקעתם, פגיעה פיזית בנצורים (לוחמים ואוכלוסייה אזרחית) שהשגת נשק ההגנה של הנצורים, שבירת רוח הנצורים - בין היתר באמצעות לוחמה פסיכולוגית ופעולות טרור - השתלטות על היעד המבוצר באמצעות הסתערות גלויה או באמצעות חדירה שקטה או בעזרת בוגדים במחנה הנצור.

מבוא

ישראל משנה את פניה ללא הרף. בשנות קיומה נוצרו בה עובדות אין־ספור בערים, ביישובים הכפריים, בחקלאות, בתעשייה, בנתיבי התחבורה, בריכוזי האוכלוסין ובספר, ואף הנוף הטבעי והאנושי השתנה בה בהתמדה ולא תמיד על פי הצפוי מראש.

את כל הבנייה הגדולה הזאת עשתה ישראל בהיותה מובלעת מרחבית הנשענת על סימון בלתי נלאה של גבולותיה עם העולם החיצון ועל תחושת הקורבנות והאיום על קיומה. מצרים נהפכה באחרונה למסוכנת ולבלתי יציבה, חופי סיני היו לבית קברות למלונות ולחלומות, וגבולה עם ישראל הפך להיות לגבול של עימות. בנוגע לירדן קשה לנבא את הבאות. לאחר תקופה קצרה שבה נראה היה שישראל מתחברת לשכנותיה היא חזרה להיות מבודדת ומבוצרת במרחב עוין. אין זה המצור הקלאסי הידוע והמוכר לנו מהמלחמות שהתרחשו במהלך ההיסטוריה, שבהן ערים ויישובים הוקפו על ידי אויב שצר עליהם, עד שהצליח להרעיב ולהצמיא את הנצורים בהם או לגרום להם להיכנע. המצור של היום הוא על מדינה שלמה שמוקפת אויבים מכל עבר, בחלקם עוינים מאוד ואף אכזריים, ובחלקם עוינים אך מתונים יותר, אך זהו מצור במלוא מובן המילה, גם אם ננסה להתכחש לו בנימוקים שונים. אומנם המוצא החופשי דרך הים התיכון מערבה ודרך ים סוף דרומה באמצעות שיט ותעופה מקילים פסיכולוגית על תחושת המצור של הישראלי, אולם אין בכך משום שינוי מהותי בנוגע לעצם המצור הקיים והשפעתו על אורח החיים של תושבי ישראל במשמעותו הפיזית והמרחבית.

מהו טיבו של המצור ומהם מאפייניו?

מצור במובנו הקלאסי מציין את מכלול הפעולות הצבאיות הנהוגות כדי להשתלט על ביצורי האויב - בין שהם ביצורי קבע ובין שהם ביצורים ארעיים. בימי קדם, בימי הביניים ואף במאה ה־18 היה המצור תכסיס מקובל ולעיתים אף מכריע בלחימה. עיקרו היה ניתוק דרכי התחבורה של הנצורים כדי להרעיבם ולהצמיאם עד להכרעתם באמצעות הסתערות בכוחות עדיפים. בעת מצור הייתה חשיבות ליחסי הכוחות, אם כי גם קרה שכוחות נחותים צרו בהצלחה על כוחות חזקים מהם.

הגרמניים של הגנרל ארווין רומל עמדו להבקיע את קווי הצבא הבריטי במצרים ולפלוש לארץ ישראל. סביר להניח שאילו זה היה קורה, היו הגרמנים שולחים את היהודים שהתגוררו בארץ להשמדה, כפי שעשו בארצות שכבשו באירופה.

כמה מראשי הציבור היהודי ומההגנה הסכימו אז שאין להיכנע בשום פנים ואופן והכינו את "תוכנית הצפון" (שנקראה גם "תוכנית חיפה") ושלפיה צריכה הייתה כל האוכלוסייה היהודית להתרכז בכרמל ולהתבצר שם בתקווה שתוכל להחזיק מעמד עד שכוחות בריטיים יצליחו לכבוש שוב את ארץ ישראל.²

במלחמת העצמאות היו כמה מערכות מרכזיות שהיו מלוות במצור: המצור שהטיל הלגיון הירדני בסיוע צבא עיראק על ירושלים, המצור של הלגיון הירדני על גוש עציון והמצור של צה"ל על ה"כיס" המצרי בפלוג'ה.

מרכיבי המצור המרחבי על מדינת ישראל

מאפייני המצור שתוארו לעיל על רוב מרכיביהם הפיזיים, המרחביים והפסיכולוגיים רלוונטיים, כאמור, למצור על עיר או על יישוב בעת מלחמה, אולם האם הם רלוונטיים גם למדינת ישראל כולה? מהם בכלל המרכיבים העיקריים הממחישים את העובדה שישראל היא מדינה במצור?

נראה שתחושת המצור של הישראלים נובעת משילוב של כמה גורמים: מיקומה של מדינתם בתוך מרחב עוין, שטחה הזעיר, גודל אוכלוסייתה בהשוואה לגודל האוכלוסייה המוסלמית במרחב, המבנה הצר והארוך שלה וכמובן אורכם הרב של גבולותיה - מה שמקשה את ההגנה עליהם.

המיקום והשטח

ישראל שוכנת לחוף הים התיכון ובשל מיקומה הגיאוגרפי היא שימשה בעבר ארץ מעבר וגשר בין ארצות ועמים. כיום היא אינה ממלאת את התפקיד הזה בשל מצבה הגיאופוליטי. לאחר מלחמת העצמאות סירבו מדינות ערב לחתום איתה על הסכם שלום וסגרו את הגבולות איתה באופן כמעט מוחלט למעבר של אנשים ושל סחורות.

לישראל גבול משותף עם ארבע מדינות: לבנון בצפון, סוריה בצפון-מזרח, ממלכת ירדן במזרח

ומצרים בדרום. מדינות עוינות במעגל הרחוק יותר הן עיראק ואיראן בצפון-מזרח, סודאן בדרום-מערב ולוב במערב.

אולם אין זה המרכיב היחיד של המצור. שטחה של מדינת ישראל, כולל הימות וכולל רמת הגולן ומזרח ירושלים הוא 22,072 קמ"ר בלבד. לעומת זאת מצרים משתרעת על 1,002,000 קמ"ר (פי 45.4 מאשר ישראל), שטחה של ממלכת ירדן הוא 92,300 קמ"ר (פי 4.2 מאשר ישראל), שטחה של סוריה הוא 185,180 קמ"ר (פי 8.4 מאשר ישראל). רק לבנון קטנה מישראל: היא משתרעת על 10,452 קמ"ר.³

המבנה הגיאומטרי של מדינת ישראל הוא נחות בהיותו צר מאוד ומוארך, ללא עומק מרחבי משמעותי, כך שכל אזור במדינה נמצא קרוב למדי לגבול הקרוב

מרכיב האוכלוסייה והעומק היבשתי

הפערים בגודל האוכלוסייה בולטים לא פחות. בישראל חיים כעת 8 מיליון תושבים. לעומת זאת אוכלוסיית מצרים מונה על פי ההערכות המעודכנות כ-85 מיליון נפש (יותר מפי 10 מאשר בישראל). באיראן, אויבתה הגדולה ביותר של ישראל, חיים על פי ההערכות המעודכנות יותר מ-79 מיליון תושבים (כמעט פי 10 מאשר בישראל). מדינות מאוכלסות נוספות במרחב הן עיראק (קרוב ל-32 מיליון תושבים, פי 4 מאשר בישראל) וסוריה (22 מיליון תושבים, כמעט פי 3 מאשר בישראל). שכנות אחרות של ישראל מאוכלסות פחות ממנה: בממלכת ירדן יש כ-6.5 מיליון תושבים ובלבנון - כ-4 מיליון תושבים. לאלה יש להוסיף את האוכלוסייה הפלסטינית ביהודה ושומרון וברצועת עזה שמונה כ-4.4 מיליון תושבים. סך כל האוכלוסייה הערבית שמקיפה את ישראל במעגל הקרוב ובמעגל הרחוק מונה כ-300 מיליון איש - פי 38 מאוכלוסיית ישראל. יחסי הכוחות האלה מורעים עוד יותר אם מביאים בחשבון מדינות מוסלמיות לא ערביות כמו איראן ופקיסטן.

כאמור, המבנה הגיאומטרי של מדינת ישראל הוא נחות בהיותו צר מאוד ומוארך, ללא עומק מרחבי משמעותי, כך שכל אזור במדינה נמצא קרוב למדי לגבול כלשהו עם אחת

המדינות שבמעגל הקרוב. מקובל להעריך את יכולת התגוננותן של מדינות על פי צורתן הגיאומטרית, ובעיקר על פי היחס שבין אורך גבולותיהן לבין שטחן הריבוני. מבטאים זאת באמצעות מדד "ערך העיבוי" שמתקבל מחלוקת השטח באורך הכולל של הגבולות היבשתיים. ככל ש"ערך העיבוי" גבוה יותר, יהיה אורך גבולותיה של המדינה ביחס לשטחה טוב יותר, וככל ש"ערך העיבוי" נמוך יותר, כך חמור יותר העיוות המרחבי שלה, שפירושו שמאחורי כל קילומטר של גבול קיים מעט מאוד שטח ושאינו למדינה די עומק יבשתי לצורכי הגנה. "ערך העיבוי" של ישראל הוא 24.5. המספר הזה מתקבל מחלוקת שטחה של המדינה - 22,072 קמ"ר - באורך הכולל של גבולותיה שהוא כ-900 ק"מ.

למדינות בעלות מבנה גיאומטרי הקרוב יותר לאליפסה או למעגל יש "ערך עיבוי" גבוה הרבה יותר. למשל, להונגריה יש "ערך עיבוי" 48, לצרפת המלבנית - 112 ולספרד, הקרובה בצורתה לריבוע - 136.

מכאן שבגלל המבנה הגיאומטרי של ישראל היא מצויה בנחיתות גיאוגרפית שמקשה עליה להתבצר מול שכנותיה ולהתגונן.

חלוקת הגבולות

הגבול בין ישראל לבנון הוא באורך של 102 ק"מ, בין ישראל לסוריה - 80 ק"מ, בין ישראל לירדן - 480 ק"מ ובין ישראל למצרים - 240 ק"מ. היקף הביצורים של הגבולות האלה אינו אחיד. הגבול עם לבנון הוא מבוצר מאוד בגלל סכנת החזבאללה. באחרונה בוצר מאוד גם הגבול עם סוריה ברמת הגולן בגלל החשש מפני זליגת מלחמת האזרחים שם לשטח ישראל. כך, למשל, עשה השלטון של אסד ניסיון להסב חלק מהאלימות הפנימית החוצה, כלפי ישראל, באמצעות ארגון מסע המוני של פליטים פלסטינים לשטח ישראל מול מגדל שמש במאי 2011.

הגבול עם ממלכת ירדן נשען בחלקו על נהר הירדן ועל הבקעה שלאורכו וכן על גדרות תיל למניעת הסתננויות. בחלקו הדרומי, לאורך הערבה, הוא נשען על מערכת גדרות ועל נקודות תצפית.

הגבול עם מצרים, מול חצי האי סיני, היה במשך שנים רבות פרוץ לחלוטין, אולם בעקבות חדירת טרוריסטים ומבריחים ובעקבות זרימה

חומות עכו - העיר שעמדה במצור של נפוליאון | תוצאתו של עימות צבאי בעת מצור אינה נגזרת רק מהמאזן הכמותי של המגן מול התוקף אלא גם מהשליטה הטופוגרפית

ולדה לגיטימציה שלה.

השלום לא פרץ את המצור

המיוחד במצור שבו נתונה ישראל הוא מצב התיקו שנוצר: מדינות ערב אינן יכולות להסתער על הישראלים הנצורים ולהשמיד את מדינתם בשל עליונותו של צה"ל, ואילו ישראל אינה יכולה להסיר בכוח הזרוע את המצור שבו היא נתונה בשל העומק האסטרטגי הגדול של מדינות ערב ובשל אוכלוסייתן הגדולה.

ניסיונה של ישראל להסיר את המצור באמצעות הסכמי שלום לא עלה אף הוא יפה. גם מיד לאחר שנחתמו הסכמי השלום עם מצרים ועם ירדן לא היה בהם כדי להסיר את המצור, שכן העורף של אותן המדינות נותר עוין לישראל. כך, למשל, ישראלים לא יכלו להמשיך לנוע ממצרים או מירדן לעבר שכנותיהן, ולכן מהבחינה הזאת נותר המצור בעינו. כיום, לאחר שמצרים גלשה לאנרכיה, נמנעים ישראלים אפילו להיכנס לסיני שהייתה לאחר החתימה על הסכם השלום לאזור תיירות מועדף בעיניהם. גם ביקורי ישראלים בירדן הם כיום מועטים (כ־20 אלף בשנה).

כך נוצרה מציאות שלמרות הישענותה של ישראל על גבולות בני הגנה, שאותם אין אויביה יכולים לפרוץ, היא מצויה למעשה מהבחינה הפיזית והפסיכולוגית במציאות של מצור ושל סגירות שמחייבת אותה להישען רק על המרחב

ישראל מצליחה להגן על גבולותיה - הן החיצוניים עם מדינות ערב והן הפנימיים עם הרשות הפלסטינית ועם מדינת החמאס ברצועת עזה הודות לעליונותה הצבאית-טכנולוגית. מהבחינה הזאת אין אלה גבולות מצור במובן הקלאסי של המושג, שלפיו האוכלוסייה הנצורה חלשה וחשופה לכיבוש ולהשמדה, אלא גבולות של מצור מודרני.

מדינות ערב הגובלות בישראל אינן חייבות כיום להבקיע חומות בצורות וליזום הסתערות צבאית כוללת על הגבולות, אלא יכולות לנקוט אסטרטגיות אחרות שמיועדות להתיש את ישראל

מדינות ערב הגובלות בישראל אינן חייבות כיום להבקיע חומות בצורות וליזום הסתערות צבאית כוללת על הגבולות, אלא יכולות לנקוט אסטרטגיות אחרות שמיועדות להתיש את ישראל - החל מסיוע למחבלים (כפי שעשתה סוריה במשך עשרות שנים כשהתירה למפקדות החמאס והג'יהאד האסלאמי לתכנן מדמשק פיגועי תופת בתוך שטח ישראל). עבור דרך ארגון מצעדים של אזרחים בלתי חמושים לעבר הגבולות וכלה בחרם כלכלי ובניהול מערכה דיפלומטית לבידוד ישראל בעולם

של עשרות אלפי פליטים מאפריקה הוא גודר לכל אורכו באמצעות גדר מסיבית - מכרם-שלום בצפון ועד אילת בדרום.

נוסף על הגבולות האלה עם מדינות ערב יש לישראל גם גבולות יבשתיים פנימיים עם הרשות הפלסטינית שמבוססים בחלקם על קווי שביתת הנשק מ-1949 מול יהודה ושומרון ורצועת עזה. הגבול עם הרשות הפלסטינית ביהודה ושומרון מתמשך לאורך כ־320 ק"מ. בחלקו הוא מתוחם באמצעות גדר ההפרדה וחומות וכולל גם מגדלי תצפית ונקודות מעבר וביקורת לאוכלוסייה הפלסטינית ולסחורות. הגבול עם רצועת עזה (שאורכו 51 ק"מ) מבוצר לכל אורכו - בחלקו באמצעות חומת הפרדה ובחלקו באמצעות גדר מסיבית.

גבולותיה של ישראל עם מצרים, עם ירדן ועם לבנון הם גבולות בין-לאומיים מוכרים שאין בנוגע אליהם מחלוקות (ארגון חזבאללה אומנם אינו מכיר בגבול הקיים ותובע שטחים שונים בתוך ישראל, אך האו"ם וגם ממשלת לבנון הכירו בחוקיות הגבול הנוכחי). לעומת זאת הגבול עם סוריה ועם הרשות הפלסטינית שנוי במחלוקת. הן סוריה והן העולם אינם מכירים בסיפוח רמת הגולן לישראל. הן הרשות הפלסטינית והן רוב העולם דורשים מישראל לחזור ביהודה ושומרון לגבולות שביתת הנשק שנקבעו בין ישראל לירדן ב-1949.

תל־אביב ממעוף הציפור | המצור על ישראל יצר גיאוגרפיה יישובית מעוותת שאינה מאפשרת התפתחות חופשית על פי דגמים גיאוגרפיים אוניברסליים מקובלים של תכנון פיזי מקיף ושל בניין ערים (צילום: YNET)

שמצוי בריבונותה. למשל, מדינות באירופה משתפות זו עם זו רשתות חשמל, כך שמדינה שנקלעת למצוקה של מחסור בחשמל יכולה להיעזר בכושר הייצור של מדינות שכנות. שכנותיה של ישראל - גם אלה שמצויות איתה ביחסי שלום פורמליים - אינן מוכנות לכך, וכתוצאה מכך תלויה ישראל באופן בלעדי בכושר הייצור שלה. המומחים מכנים זאת "אי אגרנט". דוגמה נוספת: סירובה של מצרים החדשה למכור גז לישראל אף שזו פעולה כדאית מאוד לשני הצדדים.

השפעת המצור על המרחב הישראלי

המצור שבו נתונה ישראל השפיע מאוד על פיתוח המרחב בישראל וכתוצאה מכך גם על תפוסת האוכלוסייה. בגלל המצור וסגירת נתיבי התחבורה למדינות ערב השכנות לא היה היגיון כלכלי לפתח מפעלים בפריפריה, ואלה התרכזו בעיקר במרכז, בעורפם של שני הגמלים העיקריים של ישראל: חיפה ואשדוד. במילים אחרות, המצור הוא אחת הסיבות לכך שהאוכלוסייה של ישראל מתרכזת בעיקר במישור החוף - על כל המשמעות החברתית, הכלכלית והאקולוגית שיש לכך. ניתן אפוא לומר שהמצור על ישראל יצר גיאוגרפיה יישובית מעוותת שאינה מאפשרת התפתחות חופשית על פי דגמים גיאוגרפיים אוניברסליים מקובלים של תכנון פיזי מקיף ושל בניין ערים.

צבא, ביטחון וטריטוריה

המצור הממושך על ישראל יצר עיוות גיאוגרפי נוסף בגלל הצורך להקצות שטחים נרחבים לצה"ל ולמערכת הביטחון. השטחים האלה משמשים לאימונים ולהקמת תשתית ביטחונית נרחבת: מחנות, בסיסים, מפעלים, מחסנים וכד'. בהישענו על חוקים ועל תקנות לשעת חירום הקדים הצבא את מערכת התכנון הלאומי ואת מערכות השלטון האזרחי במדינה ובכך זכה לקדימה בקביעת ייעודים לשטחים, בתיחומם ובהקצאתם לשימושים שונים. השטחים שאותם תפסה מערכת הביטחון לצרכיה היו בתוך הערים והן במרחב הבין-עירוני.

הגנה על הגבולות מפני אויבים בתנאי מצור מחייבת הקצאת שטחים ניכרים בעבור הצבא וגורמי הביטחון הן לאורך הגבולות והן בלב הארץ

נותר לה אלא להוסיף ולבצר את גבולותיה - הן החיצוניים עם מדינות ערב והן הפנימיים עם הרשות הפלסטינית ועם רצועת עזה. הגנה על הגבולות מפני אויבים רבי עוצמה בתנאי מצור מחייבת הקצאת שטחים ניכרים בעבור הצבא וגורמי הביטחון הן לאורך הגבולות והן בלב הארץ - שטחים שנגרעים מפוטנציאל הפיתוח האזרחי. השטחים שתופסים כיום צה"ל ומערכת הביטחון הם חלק משמעותי משטחה של ישראל ופוגעים בתכנון ובפיתוח של המגזר האזרחי. למרות מאמץ שנעשה בשנים האחרונות להעתיק בסיסי צבא לנגב ולשחרר את קרקעותיהם לשימושים אזרחיים - במיוחד במרכז הארץ - לא נראה שבעתיד הקרוב ישתנה באופן משמעותי מאזן השימושים בקרקע בין המגזר הצבאי-ביטחוני לבין המגזר האזרחי. רק סיום המצור - באמצעות הסדר מדיני שכרגע אינו נראה באופק - עשוי להביא לשינוי במאזן הזה.

הערות

1. מרדכי ניחון, "מצור נפוליאון על עכו", בתוך: **מערב של גליל וחוף הגליל**, החברה לחקירת ארץ ישראל ועתיקותיה, ירושלים, 1965, עמ' 165-179
2. לפירוט רב יותר של הנושא ראו: יואב גלבר, "מצדה - ההגנה על ארץ ישראל במלחמת העולם השנייה", **עינים במחצרות ובמרי**, 6, הוצאת אוניברסיטת בר-אילן, 1990
3. National Geographic, **Atlas of the Middle East**, Second Edition, Washington D.C., 2008
4. להרחבה בנושא הזה ראו: עמירם אורן ורפי רגב, **ארץ בחאקי: קרקע וביטחון ישראל**, כרמל, ירושלים, 2008

כאשר הוכנו בעשור הראשון למדינה התוכניות הארציות והאזוריות הראשונות בתחומי התכנון והפיתוח העיקריים כמו פיזור אוכלוסין, מיקום עיירות הפיתוח, הקצאת שטחים לחקלאות, לתעשייה, לדרכים בין-עירוניות, לנמלי ים, לפארקים, לשמורות טבע ולשטחים פתוחים, לא נכללו בהן שטחי הצבא שהיו בבחינת טאבו. אלה הוגדרו במפות "שטחים לתכנון מיוחד", ומשמעות הדבר הייתה שהם נותרים בידי הצבא, וכי הוא שיקבע אילו שימושים ייעשו בהם בלי שלרשויות האזרחיות יהיה מעמד כלשהו בנוגע אליהם - למשל בתחומים של תכנון ובנייה. ניסיונות של מוסדות התכנון הלאומיים ושל הרשויות המקומיות לשנות את ייעודם של רבים מהשטחים האלה למען המגזר האזרחי לא צלחו.⁴

השטחים הנרחבים שאותם תפס צה"ל החל מימיה הראשונים של המדינה נגרעו אפוא מפוטנציאל הפיתוח של המגזר האזרחי. עם זאת בשנים האחרונות ניכר מאמץ של מערכת הביטחון לפנות בסיסים מקרקעות יקרות במרכז הארץ. המגמה הזאת מיועדת הן כדי לשחרר תקציבים והן כדי להקל על מצוקת הדיור שמעוררת מחאה ציבורית רבה.

סיכום

ישראל נמצאת מאז הקמתה בתנאים של מצור מרחבי. מאחר שאין ביכולתה לפרוץ את המצור הזה בשל גודל שטחן של המדינות הצרות עליה ובשל אוכלוסייתן הגדולה, לא